Η διαχείριση της μειονοτικής ταυτότητας στον ελληνικό χώρο και η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής: Η περίπτωση των μουσουλμάνων της Θράκης 1923-1974.

Κωστής Τσιούμης

Οι δυο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα υπήρξαν για το ελληνικό κράτος, όπως και για άλλα κράτη της Ευρώπης, η περίοδος της εθνικής ολοκλήρωσης. Από το 1912 ως το 1923 πέρασαν στο Ελληνικό Κράτος περιοχές, όπως η Μακεδονία, η Ήπειρος, η Θράκη, η Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου[1]. Το ζήτημα της διαχείρισης και της παρουσίας των μειονοτήτων και της μειονοτικής ταυτότητας τέθηκε επιτακτικά, όπως άλλωστε και το ζήτημα της εθνικής γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογενοποίησης[2]. Βασικό κριτήριο για την υλοποίηση της πολιτικής γι' αυτά τα ζητήματα ήταν αυτό της εθνικής ασφάλειας και των υποχρεώσεων της χώρας[3]. Έτσι οι πληθυσμοί, που θεωρούνταν απειλητικοί και για τους οποίους δεν υπήρχαν άμεσες δεσμεύσεις, υπάχθηκαν στην πολιτική της αφομοίωσης (Τσάμηδες-Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας). Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της αφομοιωτικής διαδικασίας ποίκιλαν ανάλογα με την περίπτωση και ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των κυβερνήσεων που τις εφάρμοσαν[4]. Τα δικαιώματα των μουσουλμάνων, τα οποία είχαν αναγνωριστεί με τη Συνθήκη της Λοζάνης[5] περιφρουρήθηκαν και δόθηκε η δυνατότητα ανάπτυξης μειονοτικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Οι μουσουλμάνοι της Θράκης αναγνωρίστηκαν λοιπόν ως μουσουλμάνοι, από την αρχή όμως αντιμετωπίστηκαν ως Τούρκοι, όπως προκύπτει τόσο από τα κείμενα της Συνδιάσκεψης της Λοζάνης,[6]όσο και της Κοινωνίας των Εθνών κατά την περίοδο

---

[1] Για τη διαδικασία ένταξης των περιοχών αυτών στο Ελληνικό Κράτος βλέπε ενδεικτικά, Κ.Βακαλόπουλος, *Το Νέο Ελληνικό Έθνος*, Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2001, σ.438-485, Ι. Κολιόπουλος, *Η Ιστορία της Ελλάδος από το 1800*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2000, σ.197-200, Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σ.115-124.

[2] Σχετικά Λ. Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Νεφέλη, Αθήνα 1995, σ.75-78, Κ. Τσιούμης, *Μειονοτικές Ομάδες στην Ελλάδα (1919-1945)*, Ζυγός, Θεσσαλονίκη 2008, σ.17-22.

[3], Κ. Τσιούμης, ό.π., σ.22-23.

[4] Λ. Διβάνη, ό.π., σ.74-80.

[5] Αλ. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1923-1954» σε Αλ.Αλεξανδρής, Θ.Βερέμης, Π. Καζάκος κ.ά, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα 1988, σ.64-65.

[6] Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1923, Proceedings, σ.21-35.

1924-25[7]. Τα κείμενα της δεκαετίας του 1920 παρουσιάζουν μια μικτή λογική: Άλλα αναφέρονται σε μουσουλμάνους και άλλα σε Τούρκους. Στην πράξη οι ελληνικές αρχές, με τον τρόπο με τον οποίο λειτούργησαν, αναγνώριζαν de facto τη μειονότητα ως τουρκική. Για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης καθοριστικής σημασίας υπήρξε η ταύτιση , η οποία γινόταν από το μέσο Βαλκάνιο, του Μουσουλμάνου με τον Τούρκο[8]. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη συγκυρία ένταξής της στο ελληνικό κράτος συνέτεινε στην προκατειλημμένη αντιμετώπισή της. Η εικόνα αυτή επιτάθηκε επιπλέον και από το γεγονός ότι η ομάδα αυτή εντάχθηκε ήδη πριν από τη Λοζάνη στους εθνικούς σχεδιασμούς του νέου τουρκικού εθνικού κράτους[9]. Ο Εθνικός Όρκος του Μουσταφά Κεμάλ είχε πρόβλεψη για τη συγκεκριμένη μειονότητα και έτσι αυτή «πολιτογραφήθηκε» ως ο φίλος του εχθρού[10].

Κατά τη δεκαετία του 1920 εμφανίστηκαν στο χώρο της Θράκης οι πρώτοι σύλλογοι που έφεραν την επωνυμία «τουρκικός» και είχαν ιδρυθεί από τους οπαδούς των τουρκικών νεοτεριστικών μεταρρυθμίσεων[11] και απ' το Τουρκικό Προξενικό Γραφείο. Ο συγκεκριμένος αυτοπροσδιορισμός δεν έδειχνε να ενοχλεί τις ελληνικές αρχές, μια που και οι ίδιες είχαν λίγο πολύ την ίδια αντίληψη για την ταυτότητα του πληθυσμού. Η ουσιαστική μη αντίδραση των ελληνικών αρχών στη χρήση του αυτοπροσδιορισμού «τουρκικός» σε συλλόγους και άλλους θεσμούς υποδήλωνε την έλλειψη διάθεσης αντιπαράθεσης με την Τουρκία[12], σε μια εποχή κατά την οποία τα προβλήματα της χώρας ήταν τόσο μεγάλα, ώστε[13] και ένα μέτωπο σ' αυτό το επίπεδο δεν είχε νόημα. Εξάλλου η Ελληνική Πολιτεία πόνταρε σε μεγάλο βαθμό στη διαχείριση της εσωτερικής διένεξης στο χώρο της μειονότητας ανάμεσα σε νεοτεριστές

---

[7] Société des Nations, Journal Officiel, Février 1926, p.160 " Minorité grecque à Constantinople et minorité turque en Thrace occidentale".

[8] Poulton H. , "Changing the Notions of National Identity among Muslims in Thrace and Macedonia: Turks, Pomaks and Roma" σε H. Poulton and S. Taji - Farouki (eds.*), Muslim Identity and the Balkan State* , Hurst & Company, London 1997, σ.83.

[9] Αλ. Αλεξανδρής, ό.π., σ.64-66.

[10] Αλ. Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα και ο εξ Ανατολών κίνδυνος*, Πόλις, Αθήνα 2001, σ.174-176.

[11] Συγκεκριμένα η «Ένωση Αλυτρώτων Τούρκων», η «Ένωση Τουρκικής Νεολαίας» κ.α. Κ. Τσιούμης, *Η μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις (1923-1940*), Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1994, σ.119-122.

[12] Λ. Διβάνη, ό.π., σ.181-187, Κ. Τσιούμης, ό.π., σ.68-86.

[13] Κ. Βακαλόπουλος, ό.π. , σ.494-498, Λ. Διβάνη, ό.π. , σ.70-80, Ι. Κολιόπουλος, ό.π., σ.19, Κ. Τσιούμης, *Μειονοτικές Ομάδες στην Ελλάδα*, ό.π.,σ.23-24, R. Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1984, σ.180-181.

και παραδοσιακούς μουσουλμάνους[14]. Αυτό συνέβαινε, σύμφωνα με τις ενδείξεις, όχι γιατί οι ιθύνοντες θεωρούσαν ότι οι δεύτεροι ήταν λιγότερο Τούρκοι από τους πρώτους αλλά διότι πίστευαν ότι οι παραδοσιακοί είχαν σοβαρούς λόγους να αντιτίθενται, μεσοπρόθεσμα σε μια ταύτιση με το τουρκικό καθεστώς[15]. Πράγματι στη νεοτεριστική αντίληψη προσχωρούσαν πρώτιστα όσοι ήθελαν να αμφισβητήσουν τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές και σχέσεις εξουσίας μέσα στη μειονότητα, όσοι είχαν τη διάθεση για αντιπαράθεση με τις ελληνικές αρχές για προσωπικά ή συλλογικά συμφέροντα[16] ή απλώς όσοι πίστευαν στην εκκοσμίκευση που επαγγελλόταν το κεμαλικό καθεστώς και ήθελαν να υπερασπιστούν την ταυτότητά τους[17]. Από την άλλη πλευρά οι παραδοσιακοί, πέρα από την υπεράσπιση των παραδοσιακών θρησκευτικών αξιών και τη στήριξη της θρησκευτικής και οικονομικής ηγεσίας της μειονότητας, στόχευαν και στην εύνοια των ελληνικών αρχών που τους θεωρούσε λιγότερο φιλικούς προς την Τουρκία[18]. Αυτό δε σήμαινε σε καμία περίπτωση αποποίηση της τουρκικής ταυτότητας για ορισμένους απ' αυτούς[19]. Αυτό το οποίο συνέβαινε ήταν η επιλεκτική χρήση της ταυτότητας του μουσουλμάνου σε όποιες περιπτώσεις αυτό ήταν χρήσιμο[20]. Διαφορετική ήταν η περίπτωση των φυγάδων Οθωμανών αξιωματούχων, οι οποίοι κατείχαν στο παρελθόν κορυφαίες θέσεις στην Οθωμανική διοίκηση. Αυτοί είχαν

---

[14] Αλ. Αλεξανδρής, ό.π., σ.66-67, Ν. Παναγιωτίδης, *Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση*, Τ.Ε.Δ.Κ. Νομού Έβρου, Αλεξανδρούπολη 1995, σ.143-144, Σ. Σολταρίδης, *Η Ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης*, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1997, σ.198-209.

[15] Ν. Σαρρής, *Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία . Η άνοδος της Στρατογραφειοκρατίας*, Γόρδιος, Αθήνα 1992, σ.243-244, Σ. Σολταρίδης, ό.π., σ.200-201, Κ.Τσιούμης, ό.π, σ.124-125.

[16] Ως τέτοιες περιπτώσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν π.χ. , με κάποια επιφύλαξη όμως πάντα ,οι μεγαλοκτηματίες-μπέηδες της Ξάνθης Ιμπραήμ Ντεμίρ Σερντάρζαδε και Χαμδή Φεχμή , οι οποίοι αντιπαρατέθηκαν προς τη ελληνική διοίκηση ήδη από τη δεκαετία του 1920. Σχετικά Ηλ.Νικολακόπουλος, «Πολιτικές Δυνάμεις και Εκλογική Συμπεριφορά της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη (1923-1955)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος Όγδοος, Αθήνα 1990-91, σ.200, Αν. Ιορδάνογλου, «Ο τύπος της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης από τη Συνθήκη της Λοζάνης ως σήμερα», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Τευχ.3, σ.220.

[17] Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση φαίνεται πως υπήρξε ο ηγέτης των νεοτεριστών και πρωτεργάτης του κεμαλισμού στη Δυτική Θράκη, Μεχμέτ Χιλμή. Σχετικά βλ. S. Yildiz., "Batı Trakya' da Türk millietçiliği isiğini yakan Mehmet Hilmi ve Bati Trakya' da Türk Basını", *Türk Kültürü*, XIV/159, μεταφρ. Σε ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ,V, 1976, σ.374, Κ. Τσιούμης, ό.π., σ.120, Ν. Σαρρής, *Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η άνοδος της Στρατογραφειοκρατίας* , Εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 1992, σ.494.

[18] Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη (ΙΑΜΜ)/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (ΑΕΒ)/173/53, Στυλιανόπουλος προς Ελ.Βενιζέλο , Αθήναι 11.10.1929.

[19] Με χαρακτηριστικότερη ίσως περίπτωση αυτή του Χαφούζ Αλή Γκαλήπ, μόνιμου βουλευτή της μειονότητας κατά τη μεσοπολεμική περίοδο. Βλ. Κ. Τσιούμης, «Ηγεσία και Προσωπικότητα στη Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου 1923-1940», *Ενδοχώρα*, Ειδικό Τεύχος 2, Φεβρουάριος 1995, σ.121.

[20] Σε έγγραφα προς τη διοίκηση για την υποστήριξη διάφορων αιτημάτων. ΙΑΜΜ/ΑΕΒ/173/225, Σημείωμα Μουσουλμάνων Βουλευτών προς Βενιζέλο, Αθήναι 25.10.1928

προσωπικά συμφέροντα από την αποσταθεροποίηση του τουρκικού καθεστώτος και κάποιοι ήθελαν να αναδειχθούν σε ηγετικά αξιώματα στους κόλπους της μειονότητας[21]. Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα, που αναπτύχθηκε μέσα στη δύσκολη αυτή οικονομική και κοινωνική συγκυρία, είχε έντονα τουρκικά χαρακτηριστικά, μια που τα βιβλία και άλλο υλικό έρχονταν από την Τουρκία[22] και η εκπαίδευση είχε αρκετά υποβαθμισμένο χαρακτήρα. Με βάση τα δεδομένα αυτά η μειονοτική εκπαίδευση ήταν εύλογο να δουλεύει υπέρ της Τουρκίας και σ' αυτό βέβαια σοβαρή συμμετοχή είχαν οι οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η μειονότητα[23]. Από την πρώτη αυτή περίοδο η ελληνική διοίκηση προσπάθησε να περιστείλει το μέγεθος αυτής της παρέμβασης εκδίδοντας βιβλία με αραβογράμματη τουρκική γραφή[24]. Πρακτικά όμως ο μόνος τρόπος να περιοριστεί η επιρροή, που ασκούσε το τουρκικό κράτος, μέσω των βιβλίων που έστελνε για την εκπαίδευση των παιδιών της μειονότητας, ήταν να αξιοποιηθεί η εσωτερική διαμάχη στη μειονότητα ανάμεσα σε κεμαλιστές και παλαιομουσουλμάνους.

Τα πράγματα άλλαξαν σημαντικά όταν οι ανάγκες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής επέβαλαν το κλείσιμο των ελληνοτουρκικών διαφορών με το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας[25]. Χωρίς να αλλάξουν επί της ουσίας οι προτεραιότητες του Ελληνικού Κράτους και η προτίμηση υπέρ των οπαδών των παραδοσιακών θρησκευτικών αξιών, η «τουρκικότητα» έγινε πια με μεγαλύτερη άνεση ανεκτή από τις αρχές και αφέθηκαν να λειτουργήσουν σύλλογοι και εφημερίδες που συνέβαλλαν στο σαφέστερο εκτουρκισμό μιας σημαντικής μερίδας της μειονότητας[26]. Δεν είναι τυχαίο ότι η δεκαετία του 1930 υπήρξε καθοριστική για τη βελτίωση των όρων παρέμβασης των νεοτεριστών στους κόλπους της μειονότητας[27]. Οι ελληνικές

---

[21] Όπως συνέβη με τους μουφτήδες Ξάνθης και Κομοτηνής κατά τη δεκαετία του 1920. Σχετικά, Σ.Σολταρίδης, *Η Ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης*, Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ.278.

[22] Κ. Τσιούμης, ό.π., σ.165-166.

[23] Αλ. Αλεξανδρής, ό.π. , σ.65-66.

[24] Γ. Μαυρομμάτης, *Εθνικισμός και Ιστορία Εκπαιδευτικής Πολιτικής: Η Περίπτωση των θρακιωτών Μουσουλμάνων Μειονοτικών (1945-1975),* Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2007 , σ.231.

[25] Ιφ. Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930*, Εκδόσεις. Φιλιππότη, Αθήνα 1980, passim.

[26] Al. Popovitch, *L' Islam Balkanique*., Otto Harrassovitch, Berlin -Viesbaden 1986, σ.158-165, Κ.Τσιούμης, ό.π., σ.230-236, Κ. Τσιούμης, *Μειονοτικές Ομάδες στην Ελλάδα* , Ζυγός, Θεσσαλονίκη 2008, σ.111-112, Üm. Kurtuluş, *Batı Trakya' nın Dünü Bugünü*, Istanbul 1975, Ν. Παναγιωτίδης, *Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση,* ΤΕΔΚ Ν.Έβρου, Αλεξανδρούπολη 1995, σ.154-155, Ad. Özgüç, *Batı Trakya Türkleri*, Istanbul 1974, σ.72-75.

[27] ΙΑΜΜ/ΑΕΒ/173/53, Έκθεσις Στυλιανοπούλου προς Ελ.Βενιζέλο, Αθήναι 11.10.1929.

κυβερνήσεις αυτής της δεκαετίας άφησαν τα πράγματα να ακολουθήσουν τη ροή τους χωρίς ιδιαίτερες παρεμβάσεις επιτρέποντας έτσι στην τουρκική διπλωματία να προβεί σε καθοριστικές κινήσεις για τον εκτουρκισμό τμημάτων της μουσουλμανικής μειονότητας. Η πρώτη εξαετία της δεκαετίας του 1930 υπήρξε η περίοδος διάδοσης του λατινικού αλφαβήτου και των τουρκικών ιδεών στη μειονότητα. Την πολιτική ηγεμονία της τουρκόγλωσσης και τουρκοσυνείδητης μερίδας της μειονότητας δεν τόλμησε να αμφισβητήσει ούτε η δικτατορία του Μεταξά, αν και η επίσημη ρητορική της έκανε λόγο για μουσουλμάνους και όχι για Τούρκους[28]. Παρά το γεγονός λοιπόν ότι αναγνωρίστηκε η κυρίαρχη θέση της φιλοτουρκικής μερίδας, η δικτατορία του Μεταξά υπήρξε η πρώτη κυβέρνηση η οποία υιοθέτησε με σαφή τρόπο τη διάκριση μεταξύ Πομάκων και Τουρκογενών και τους διαχώρισε. Για πρώτη φορά στα αναγνωστικά που εκδόθηκαν με πρωτοβουλία και εποπτεία της Γενικής Επιθεώρησης Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων[29] περιλαμβάνονται ειδικά κεφάλαια για τους Πομάκους και η διαφοροποίησή τους από την υπόλοιπη μειονότητα εντάσσεται στο σχεδιασμό του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Αθανάσιου Παπαευγενίου[30]. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να τονιστεί ότι σημαντικοί πολιτικοί και εκπαιδευτικοί αξιωματούχοι αυτής της περιόδου θεωρούσαν τη μουσουλμανική μειονότητα μη αφομοιώσιμη και χαμηλού επιπέδου ομάδα[31]. Στη βάση μιας τέτοιας λογικής εξαίρεσαν τους μουσουλμάνους από τη συμμετοχή στο κοινωνικό γίγνεσθαι καθιστώντας τους ουσιαστικά μια ομάδα έξω από το κράτος.

Οι εξελίξεις της πρώτης πενταετίας της δεκαετίας του 1940 υπήρξαν πολύ σημαντικές για τη διαμόρφωση του κλίματος των επόμενων δεκαετιών. Η άρνηση της Τουρκίας να συνδράμει αμυντικά τη βαλλόμενη Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου καθώς και οι πολιτικές κινήσεις που έλαβαν χώρα από τουρκικής πλευράς ενάντια στους Έλληνες της Τουρκίας υπονόμευσαν ουσιαστικά το

---

[28] Τα αρχειακά στοιχεία και τα βιβλιογραφικά δεδομένα δείχνουν μάλιστα ότι σε κάποια σημεία η μεταξική πολιτική κινούνταν στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της τουρκικής πολιτικής μέσα στη μειονότητα. Σχετικά Κ. Ανδρεάδης, *Η μουσουλμανική μειονότης της Δυτικής Θράκης*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1956, σ.75-80, Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ)/Αρχεία Νομού Καβάλας (ΑΝΚ)/Αρχείο Διεύθυνσης Θρησκευμάτων Τεχνικών Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων (ΑΔΘΤΞΜΣ)/Φακ.95, Υπόμνημα Τουρκικών Κοινοτήτων Δ.Θράκης προς Γενικήν Διοίκησιν Θράκης 22.9.1945.

[29] Σχετικά με την πολιτική και τη διαδικασία έκδοσης των αναγνωστικών βλέπε Αθ. Παπαευγενίου, *Βόρειος Ελλάς. Οι μειονότητες από στατιστικής απόψεως και εν σχέσει προς την εκπαίδευσιν*, Θεσσαλονίκη 1946, σ.19-22.

[30] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ 95, Έκθεσις Αθ.Παπαευγενίου 14.11.1946

[31] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ 95,Έκθεσις Αθ.Παπαευγενίου 30.3.1946

ήδη εύθραυστο κλίμα στις σχέσεις των δυο χωρών[32]. Η έκδηλη καχυποψία που αναπτύχθηκε επηρέασε αναμφίβολα τη στάση της μιας χώρας απέναντι στην άλλη. Στο διάστημα αυτό, κατά το οποίο δεν υπήρχε ελληνική διοίκηση στο χώρο της Θράκης, συντελέστηκαν σημαντικές μεταβολές που επηρέασαν τον τρόπο διαχείρισης της ταυτότητας των μουσουλμάνων μειονοτικών. Στην πραγματικότητα, σε μια περίοδο κατά την οποία οι μειονοτικοί αισθάνονταν ότι η ταυτότητά τους βάλλεται από τη βουλγαρική πλευρά, η νεότερη γενιά ανέλαβε αυτή την υπεράσπιση της ταυτότητας της μειονότητας αλλά και τη διαμόρφωση συγκλίσεων και συμμαχιών στο εσωτερικό της για την αντιμετώπιση της κρίσης[33]. Η διαδικασία αυτή σαφώς ωφέλησε τους υποστηρικτές της τουρκικής ταυτότητας της μειονότητας που βρέθηκαν ενισχυμένοι μετά το τέλος του πολέμου και αυτό καταγράφηκε με διάφορους τρόπους[34]. Το γεγονός αυτό, παράλληλα με την πολιτική της Τουρκίας στο μειονοτικό στις αρχές της δεκαετίας του 1940, η οποία είχε ως στόχο τη συσπείρωση της μουσουλμανικής μειονότητας και την αποσταθεροποίηση οικονομική και κοινωνική της ελληνορθόδοξης μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, μετέβαλαν ουσιαστικά το τοπίο.

Η έκδηλη νευρικότητα των ελληνικών αρχών σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση της κατάστασης φάνηκε από τον τρόπο διαχείρισης των ζητημάτων ταυτότητας των μειονοτικών και της μειονοτικής εκπαίδευσης. Οι ελληνικές αρχές της Θράκης βρέθηκαν μπροστά σε μια αυξημένη δυσκολία να προσαρμοστούν στην απολύτως ορατή ηγεμονική επιρροή των «Ενώσεων Τούρκων Νέων» και του Τουρκικού Προξενείου. Η ανάδειξη του νεοτεριστή βουλευτή Οσμάν Νουρή σε δεσπόζουσα μορφή αυτής της περιόδου με τη δυναμική επικουρία μιας δυναμικής νέας γενιάς ηγητόρων της μειονότητας προβλημάτισε έντονα τους αρμόδιους φορείς[35]. Ο τρόπος αντιμετώπισης της κατάστασης υπήρξε αμυντικός και πυροσβεστικός. Η επιλογή της προσπάθειας για απλή περιστολή των δραστηριοτήτων της νέας ηγεσίας της μειονότητας ήταν εκ των πραγμάτων δύσκολο να αποδώσει. Η οικονομική δυσπραγία , η καταστροφή των υποδομών και η μεγάλη απόσταση από το κέντρο ήταν εύλογο να

[32] Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη/Φακ.33 υποφ.5, Θ. Δημητριάδης προς Κ. Τσαλδάρη, 30.3.1948

[33] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.95, Υπουργείον Εσωτερικών, Διεύθυνσις Αλλοδαπών «Περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων, Ιούλιος 1952.

[34] Σχετικά με την αύξηση της επιρροής της νεοτεριστικής μερίδας κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου Ηλ.Νικολακόπουλος, «Πολιτικές δυνάμεις….», ό.π., σ.195.

[35] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ 95, Εμπιστευτικόν Σημείωμα Αθ. Παπαευγενίου προς τον Γενικόν Διοικητήν Θράκης , Θεσσαλονίκη 28.9.1945, .

λειτουργήσουν αρνητικά[36]. Η αγγλοαμερικανική πίεση για τόνωση της σχέσης Ελλάδας Τουρκίας οδήγησε σε μια αρκετά απρόθυμη σύγκλιση. Οι ελληνικές αρχές δεν επένδυσαν στην οικονομική ενίσχυση της μειονοτικής εκπαίδευσης και στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας για λόγους κόστους και ιδεολογίας[37]. Σε μια εποχή κατά την οποία σαφής πρόθεση της Τουρκίας και μερίδας της μειονότητας ήταν, σύμφωνα με τη Γενική Διεύθυνση Αλλοδαπών[38], η εδραίωση της τουρκικής ταυτότητας μέσω των μειονοτικών σχολείων, των Διαχειριστικών Επιτροπών Μουσουλμανικών Περιουσιών, των Οργανώσεων Νεολαίας και του Τύπου , οι ελληνικές αρχές υποβάθμιζαν τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και απέρριπταν απλώς τον αυτοπροσδιορισμό των μειονοτικών ως Τούρκων. Η διάθεσή τους να επενδύσουν στο διαχωρισμό των Πομάκων από τους Τούρκους φάνηκε έντονα τόσο στο επίπεδο της γενικότερης στάσης, όσο και της εκπαιδευτικής πολιτικής (μέσω της προώθησης της διδασκαλίας της ελληνικής στα Πομακοχώρια και άλλων κινήσεων ενίσχυσης των Πομάκων).

Η μεταπολεμική ελληνική πραγματικότητα στη Θράκη, όπου οι εξελίξεις επιβραδύνθηκαν λόγω του εμφύλιου πολέμου, είχε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: Οι ηγήτορες της μειονότητας, ένα σημαντικό μέρος των οποίων είχε συμπράξει με τους φορείς της τουρκικής διπλωματίας, κατέβαλαν προσπάθεια να υπερασπίσουν και να διαδώσουν με κάθε μέσο την τουρκική ταυτότητα και αρκετοί την κεμαλική ιδεολογία. Σε ό,τι αφορά το πρώτο σκέλος τα στοιχεία δείχνουν ότι δεν υπήρχε διάκριση ανάμεσα στις δυο μερίδες της μειονότητας. Η επικράτηση συντηρητικών δυνάμεων στην Τουρκία (Δημοκρατικό Κόμμα), οι οποίες δεν αντιστρατεύονταν το Ισλάμ, συνέβαλλε σ' αυτήν την κατεύθυνση[39]. Ενδεικτικό είναι ότι οι ηγήτορες της μειονότητας, ανεξάρτητα από τις μεταξύ τους διαφορές δεν εξέφραζαν αντιθέσεις ως προς τον εθνοτικό χαρακτήρα της μειονότητας. Οι μόνες φωνές αμφισβήτησης της τουρκικής ταυτότητας της μειονότητας εκφράζονταν αυτή την περίοδο από την πλευρά του Χαφούζ Αλή Ρεσάτ και άλλων Κιρκάσιων φυγάδων, οι οποίοι έτσι κι αλλιώς είχαν διαφορετική εθνοτική καταγωγή. Ο Ρεσάτ διεκδίκησε και ανέλαβε μετά το 1955 εξ

[36] Κ. Τσιούμης, «Οι Πομάκοι κατά την πρώτη περίοδο μετά από το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και οι προσπάθειές τους για ανασυγκρότηση», *Ενδοχώρα*, 51-52/ 1997, σ.57.

[37] Σύμφωνα με την αντίληψη των κρατικών και εκπαιδευτικών αρχών της Θράκης η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τους μειονοτικούς τους καθιστούσε πιο επικίνδυνους για την ασφάλεια του κράτους ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.95, «Περί Ξένων και Μειονοτικών Ιδρυμάτων», 22.12.1952.

[38] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.95, Υπουργείον Εσωτερικών, Διεύθυνσις Αλλοδαπών «Περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952.

[39] Ν. Σαρρής, ό.π., σ.388-396, Ηλ. Νικολακόπουλος, ό.π., 183.

ολοκλήρου τα ηνία του κυκλώματος της θρησκευτικής εκπαίδευσης, το οποίο πρόσφερε στους νέους δυνατότητες κοινωνικής και επαγγελματικής ανέλιξης (να διοριστούν ως δάσκαλοι). Οι επαφές και οι διασυνδέσεις που είχε ο Κιρκάσιος παράγοντας στο χώρο των Πομάκων του έδιναν τη δυνατότητα να ασκεί μερική επιρροή σ' αυτούς[40].

Αξίζει να σημειώσει κανείς ότι οι Πομάκοι απασχόλησαν σε περιορισμένο βαθμό την ηγεσία και των δύο πλευρών της μειονότητας σε ό,τι αφορά την έκφραση της ταυτότητάς τους. Το βασικό ζητούμενο για τη νεοτεριστική πλευρά ήταν να εκφραστούν ως Τούρκοι ή τουλάχιστον να μην αρνηθούν έναν τέτοιο χαρακτηρισμό[41]. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι Πομάκοι, οι οποίοι διατήρησαν τη δική τους ιδιαίτερη εθνοτική συμπεριφορά, δεν προσέλκυσαν σημαντικό ενδιαφέρον από την πλευρά του τουρκικού εθνικισμού[42]. Το σημαντικό για την τουρκική πλευρά ήταν να δέχονται σε γενικό επίπεδο το χαρακτηρισμό τους ως Τούρκων. Οι ίδιοι οι Πομάκοι στην πράξη δεν το αρνούνταν στη βάση της κοινής τους θρησκείας, αλλά και της κοινής μειονοτικής κατάστασής τους[43]. Θα πρέπει να προστεθεί ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 το Τουρκικό Προξενείο χρηματοδοτούσε τη λειτουργία αρκετών μειονοτικών σχολείων στην πομακική περιοχή προσπαθώντας να επηρεάσει τον αυτοπροσδιορισμό τους[44].

Η ελληνική πλευρά μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο υιοθέτησε μια διττή στρατηγική: Επιχείρησε αρχικά να παγιοποιήσει το χαρακτηρισμό της μειονότητας ως μουσουλμανικής[45] και να επενδύσει στο διαχωρισμό των εθνοτικών συνιστωσών της, κυρίως των Πομάκων. Αυτή η πολιτική υπήρξε συνέχεια της αντίστοιχης πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος και ξεκίνησε από το 1945 με βασικούς συντελεστές το Γενικό

---

[40] Σχετικά Τάσος Κωστόπουλος, *Το Μειονοτικό της Θράκης. Κρατικοί Σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008),* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ.28-29.

[41] Τ. Κωστόπουλος, *Το Μακεδονικό της Θράκης. Κρατικοί Σχεδιασμοί για τους Πομάκους 1956-2008,* ό.π., σ.44-45.

[42] Βλέπε σχετικά Σ. Τρουμπέτα, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης. Η περίπτωση των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Κριτική, Αθήνα 2001, σ.37-38, Π. Παπαδημητρίου, *Οι Πομάκοι της Ροδόπης,* Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2003, σ.171-174.

[43] Δ. Μιχαήλ-Κ. Τσιούμης, «Το ζήτημα της ταυτότητας των Πομάκων. Ιστορική και ανθρωπολογική προσέγγιση», *Περί Θράκης* 4/2004, σ.243-245.

[44] Κ. Τσιούμης, *Η μουσουλμανική μειονότητα 1950-1960. Πολιτικοκοινωνικές διεργασίες και εκπαιδευτική πολιτική*, Αντ.Σταμούλης, Θεσσαλονίκη, 2007, σ.234-235.

[45] Αναφορικά με έναν περιεκτικό σχεδιασμό της πολιτικής αυτής βλέπε το σχεδιασμό αρμόδιας επιτροπής το 1956 σε ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΞΜΣ/Φακ.95. Πόρισμα της παρά τω Υπουργώ Βορείου Ελλάδος συσκέψεως επί των εκπαιδευτικών ζητημάτων της τουρκικής μειονότητος Δ.Θράκης της 7ης-8ης Αυγούστου 1956

Διοικητή Θράκης, Ρουχωτά[46], το Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων, Αθανάσιο Παπαευγενίου, τον επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων Μηνά Μηναΐδη και άλλους. Στην πολιτική αυτή δε φαινόταν να αντιτάσσονταν οι κεντρικές κυβερνητικές αρχές, καθώς τη θεωρούσαν απολύτως συμβατή με τις επιλογές τους και τα συμφέροντα του Κράτους. Η ελληνική πολιτική από την άλλη ήθελε να εξισορροπήσει τις πιέσεις της Τουρκίας και της Δυτικής Συμμαχίας. Στα πλαίσια αυτής της αναγκαιότητας οι ελληνικές αρχές αναγκάζονταν να αποδεχθούν το χαρακτηρισμό της μειονότητας ως τουρκικής και να υιοθετήσουν μέτρα και πρακτικές οι οποίες συνέτειναν στον περαιτέρω εκτουρκισμό της μειονότητας, κυρίως μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Στην πράξη το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα διαμορφωνόταν ως τουρκόφωνο και τουρκικό με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για τη συνείδηση της μουσουλμανικής νεολαίας.

Οι ελληνικές αρχές επένδυσαν πολλά στη μη αναγνώριση της τουρκικής διάστασης της μειονότητας και στο διαχωρισμό στο εσωτερικό της. Αυτή η πολιτική ήταν εκ των πραγμάτων επισφαλής, διότι στηριζόταν σε άρνηση και όχι σε θέση. Η μικτή πολιτική του Ελληνικού Κράτους και οι μεταπτώσεις της έγιναν πιο ορατές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Η δεκαετία αυτή ξεκίνησε με την παρότρυνση των Δυτικών Συμμάχων για τη σύσφιξη των σχέσεων με τη γειτονική Τουρκία και με την ενίσχυση του τουρκικού χαρακτήρα του μειονοτικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η πολιτική αυτή υπήρξε περισσότερο αποτέλεσμα ανάγκης παρά αναγνώρισης της νέας πραγματικότητας στη μειονότητα. Η πορεία αυτή ξεκίνησε με τη σύναψη της ελληνοτουρκικής Μορφωτικής Συμφωνίας (1951), συνεχίστηκε με την ίδρυση και λειτουργία του Γυμνασίου Τζελάλ Μπαγιάρ από την ελληνική πλευρά (1952) και ολοκληρώθηκε με τη συμφωνία για τα σχολικά βιβλία του 1954 και την αναγνώριση των μειονοτικών σχολείων ως τουρκικών την ίδια χρονιά[47]. Η τελευταία επιλογή καθώς και οι άλλες κινήσεις του Γενικού Διοικητή Γ.Φεσσόπουλου (1954-55) δεν υπήρξαν ωστόσο απότοκες μιας ουσιαστικής αλλαγής αντίληψης στο μειονοτικό, όσο της ανάγκης να υποστηριχτεί ότι, αν η Κύπρος εντασσόταν στην Ελλάδα, οι Τούρκοι θα

[46] PRO/FO371/58868/R14234, Knight to Lascelles, 18 Sept.1946, για τις θέσεις του Παπαευγενίου ενδεικτικά, ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.95, Έκθεσις Αθ.Παπαευγενίου «περί ζωτικών ζητημάτων Θράκης», 14.11.1946.

[47] Σχετικά Κ. Τσιούμης, *Η Μουσουλμανική Μειονότητα 1950-1960. Πολιτικοδιπλωματικές Διεργασίες και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Αντ.Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2006, σ.66-69, 97-104.

ζούσαν το ίδιο καλά και ελεύθερα με τη μουσουλμανική μειονότητα[48]. Η πραγματική διάθεση όμως των κρατικών αξιωματούχων δεν υπήρξε αντίστοιχη με τις κυβερνητικές διακηρύξεις. Η μουσουλμανική μειονότητα, όπως άλλωστε και η γλωσσική μειονότητα των Σλαβόφωνων, αντιμετωπιζόταν ως αποσταθεροποιητική δύναμη για τις ήδη ευαίσθητες ισορροπίες στο ελληνικό κράτος. Οι αυξημένες επαφές με τη γείτονα Τουρκία, η κλειστή αγροτική διάρθρωση της μειονότητας και η άρνησή της να γίνει αντικείμενο αφομοίωσης ήταν ορισμένα απ' τα στοιχεία που υποστήριζαν αυτή τη συλλογιστική. Έτσι λοιπόν, ενώ θεωρητικά και επίσημα γινόταν λόγος για μουσουλμανική μειονότητα, που ζούσε αρμονικά με τους υπόλοιπους Έλληνες συμπολίτες της, στην πραγματικότητα η μειονότητα αντιμετωπιζόταν σε μεγάλο βαθμό ως τουρκική[49] με αποτέλεσμα να μη λαμβάνονται μέτρα για την κοινωνική της ένταξη. Αυτή η εικόνα προκύπτει από επίσημα έγγραφα, ιδιαίτερα της Γενικής Επιθεώρησης Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων και άλλες πηγές, όπως οι Εκθέσεις του Χρ.Χρηστίδη (1954), Εκθέσεις Επιτροπών της Γενικής Διοίκησης Βορείου Ελλάδος κ.ά.

Η μη επαρκής διαχείριση της υπόθεσης της κοινωνικής ένταξης της συγκεκριμένης ομάδας υπήρξε ορατή και από την αντιμετώπιση του ζητήματος της εκπαίδευσής της. Εμπλεκόμενη σε «περίεργες» λογικές, η Ελληνική Πολιτεία απέφυγε να υποστηρίξει με σταθερότητα την εκμάθηση της επίσημης γλώσσας του Κράτους από τα μέλη της μειονότητας[50], υιοθετώντας την άποψη ότι κάτι τέτοιο θα ήταν περισσότερο επιζήμιο για τη δημόσια ασφάλεια από τη μη εκμάθησή της. Σ' αυτήν τη λογική οδηγούσαν την ελληνική διοίκηση συγκεκριμένα παραδείγματα, όπως του βουλευτή της συντηρητικής πολιτικής παράταξης Χασάν Χατίπογλου και του Οκτάι Εγκίν , ο οποίος είχε συμμετοχή στην υπόθεση της «πυρπόλησης» του Τουρκικού Προξενείου της Θεσσαλονίκης (1955)[51] . Οι άνθρωποι αυτοί υπήρξαν οπαδοί του τουρκικού εθνικισμού, παρά το γεγονός ότι σπούδασαν σε ελληνικά γυμνάσια και πανεπιστήμια και έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη της τουρκικής ταυτότητας στην περιοχή της Θράκης. Αυτή η πτυχή της ελληνικής πολιτικής είχε επισημανθεί σε διάφορες χρονικές στιγμές από φορείς της μειονοτικής εκπαίδευσης

---

[48] Βλ.σχετικά Χρ. Χρηστίδη, *Κυπριακό και Ελληνοτουρκικά 1953-1967. Το Χρονικό μιας εθνικής χρεωκοπίας*, Αθήνα 1967, σ.9-12.
[49] Σχετικά ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.95, Έκθεσις Παπαευγενίου 29.11. 1955.
[50] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.95, Έκθεσις Αθ.Παπαευγενίου περί μειονοτικών και Ξένων Ιδρυμάτων 22.12.1952 και ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.90, Γενική Επιθεώρησις Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων προς Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον, Αρ.Ε.Π.51, Θεσσαλονίκη 9-4-1960.
[51] Ηλ. Νικολακόπουλος, ό.π.,σ.200.

(Παπαευγενίου, Μηναΐδης), από πολιτικά στελέχη (Χρηστίδης)[52], ακόμη και από το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών[53]. Η έλλειψη μιας συνεπούς πολιτικής απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα είχε ως αποτέλεσμα η ελληνική πλευρά να «αποδεχθεί» την τουρκική πολιτική , η οποία αποσκοπούσε στην εμπέδωση της τουρκικής ταυτότητας στη μειονότητα. Σημαντικές προσωπικότητες στους κόλπους της μουσουλμανικής, όπως ο βουλευτής Οσμάν Νουρή, ο βουλευτής Χαμδή Φεχμή, ο Οσμάν Ουστουνέρ, ο Χασάν Χατίπογλου, ο Ασήμ Χαλίλογλου και άλλοι υπερασπίστηκαν σθεναρά την τουρκική ταυτότητα της μειονότητας με την υποστήριξη του Τουρκικού Προξενείου και όλης της Τουρκικής διπλωματικής αποστολής στην Ελλάδα. Όπως εύστοχα έχει επισημάνει ο V.Aarbakke, το βασικό ενδιαφέρον των νεοτεριστών ηγετών της μειονότητας ήταν τα μέλη της μειονότητας να μάθουν καλά τουρκικά και να αποκτήσουν τουρκική εθνική συνείδηση[54]. Το πρόταγμα αυτό εξυπηρετήθηκε μέσα από τη λειτουργία του Γυμνασίου «Τζελάλ Μπαγιάρ», σύμφωνα με τα τουρκικά πρότυπα και με βάση το Τουρκικό αναλυτικό πρόγραμμα, όπως άλλωστε ομολόγησε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών, Ευάγγελος Αβέρωφ[55].

Κομβικό ζήτημα για τη ροή των εξελίξεων σε ό,τι αφορά τις πολιτικές της ταυτότητας υπήρξαν , χωρίς αμφιβολία, τα γεγονότα του 1955. Η σχετική δυσφορία απέναντι στον αυτοπροσδιορισμό των μειονοτικών ως Τούρκων άρχισε να γίνεται μη αποδοχή , χωρίς όμως το αντιτουρκικό κλίμα να πάρει έντονο χαρακτήρα ως τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ορισμένες επιλογές του Ελληνικού Κράτους είχαν όμως ήδη δρομολογηθεί. Το άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας του 1955 «τιμωρούσε» ουσιαστικά τη μακρόχρονη παραμονή των μειονοτικών μουσουλμάνων εκτός Ελλάδας καθώς και οποιουδήποτε άλλου δε θεωρούνταν ότι ανήκει στην ελληνική εθνότητα[56]. Το ενδιαφέρον ήταν ότι κατά την περίοδο 1955-1957 το Ελληνικό Κράτος ενθάρρυνε τη μετεκπαίδευση πάνω από 100 μουσουλμάνων δασκάλων στην Τουρκία, για την

---

[52] Χρ. Χρηστίδης, ό.π., σ.9-10.
[53] FO371/174836/CE1821/3, Sir R. Murray to Mr R.A.Butler, October 7. 1964 (Report from E.Vedova)
[54] V.Aarbakke, *The Muslim Minority in Greek Thrace*, DPhil Dissertation, Bergen 2000, ό.π., σ.140.
[55] Ίδρυμα Κ.Καραμανλή/Αρχείο Κ.Καραμανλή/Φακ.9^{α}, Πρακτικό Συσκέψεως του απογεύματος της 8.5.1959 σε Κ. Καραμανλής, *Το Αρχείο, τα Γεγονότα , τα Κείμενα*, Τόμος 4^{ος}, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992., 63-64, 119.
[56] Ζ. Παπασιώπη-Πασιά, *Δίκαιο Ιθαγένειας*, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσαλονίκη 1986, σ.106-109, H. Poulton, "Turkey as kin state: Turkish Foreign Policy towards Turkish and Muslim Communities in the Balkans", σε H. Poulton, S. Taji- Farouki (eds.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Hurst& Company, London, ό.π., σ.204-205.

επιλογή των οποίων βασικό κριτήριο ήταν και η επιλογή τους απ' το Τουρκικό Προξενείο[57]. Η κίνηση αυτή των ελληνικών εκπαιδευτικών αρχών ήταν μια πολιτική πολλαπλής σκοπιμότητας: Αναγνωριζόταν ότι στην Τουρκία οι εκπαιδευτικοί της μειονότητας μπορούσαν να εκπαιδευτούν αρτιότερα για τα μαθήματα, τα οποία διδάσκονταν στην τουρκική γλώσσα και γινόταν επίσης αποδεκτό ότι χώρα αναφοράς των μουσουλμάνων ήταν η Τουρκία, γι' αυτό και υπήρχε ανάγκη επαφής τους με το τουρκικό εκπαιδευτικό σύστημα. Με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούνταν και η ανάγκη διασφάλισης αμοιβαιότητας για την ελληνορθόδοξη μειονότητα της Κωνσταντινούπολης και «εξασφαλιζόταν» η μη ύπαρξη αρνητικών αντιδράσεων από την πλευρά της Τουρκίας.

Η άνοδος στην εξουσία των κεμαλικών πολιτικών δυνάμεων στην Τουρκία το 1960 σήμανε την υλοποίηση περισσότερων πολιτικών στήριξης της «τουρκικότητας» από την πλευρά του Τουρκικού Κράτους και την εφαρμογή εξ αντανακλάσεως αντιτουρκικών πολιτικών από την πλευρά του Ελληνικού Κράτους[58].Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 με βάση τη διαφαινόμενη συρρίκνωση της ελληνορθόδοξης μειονότητας στην Τουρκία, οι ελληνικές εκπαιδευτικές και διοικητικές αρχές ξεκίνησαν μια πιο επιθετική πολιτική απέναντι στην έκφραση της τουρκικής ταυτότητας. Η πολιτική αυτή ξεκινούσε από τα φύλλα των μειονοτικών εφημερίδων και έφτανε ως τη δίωξη των Τούρκων δασκάλων για φιλοτουρκική πολιτική καθώς και στην άρνηση διορισμού δασκάλων που είχαν εκπαιδευτεί στην Τουρκία[59]. Η πολιτική αυτή προσέλαβε μαζικότερες διαστάσεις μετά τις απελάσεις των Ελλήνων υπηκόων από την Τουρκία το 1964[60].

Οι πιεστικές πολιτικές του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος κατά την πρώτη τριετία της δεκαετίας του 1960 έδωσαν τη θέση τους σε μια συνολικά αρθρωμένη πολιτική σε βάρος της ελληνικής παρουσίας στην Τουρκία[61] μετά από την κρίση στο Κυπριακό ζήτημα το 1964. Η απέλαση των Ελλήνων πολιτών από την

---

[57] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.90, Επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου προς Υπουργείον Εθνικής Παιδείας Διεύθυνσιν Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως, αρ.Ε.Π.69, Κομοτηνή 25.7.1957.

[58] Γ. Μαυρομμάτης, ό.π.,σ.131, Κ. Τσιούμης, *Η μουσουλμανική μειονότητα 1950-1960*, ό.π., σ.312-317, H. Poulton, ό.π., σ.86.

[59] Γενικά Αρχεία του Κράτους (στο εξής ΓΑΚ)/ Αρχεία Νομού Καβάλας (ΑΝΚ)/ Αρχείο Συντονιστικού Γραφείου Μειονοτικών Σχολείων(ΑΣΓΜΣ)/ Φακ.10, Συντονιστικόν Συμβούλιον Θράκης, Συνεδρίασις 31η , 4.7.1963.

[60] ΓΑΚ/ ΑΝΚ/ ΑΣΓΜΣ/ Φακ.10, Συντονιστικόν Συμβούλιον Θράκης, Συνεδρίασις 35η, 23.7.1964.

[61] Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα», σε Αλ. Αλεξανδρή, Θ. Βερέμη, Π. Καζάκου (επιμ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα 1988, σ.513-514 και Γ. Μαυρομμάτης, *Εθνικισμός και Ιστορία της Εκπαιδευτικής Πολιτικής….*», ό.π., σ.135.

Τουρκία μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, χωρίς να μπορούν να διαχειριστούν στοιχειωδώς την περιουσία τους, έδωσε ένα καθοριστικό χτύπημα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Παράλληλα αναπτύχθηκαν μέτρα για την αλλοίωση του εθνοτικού χαρακτήρα της Ίμβρου και της Τενέδου[62]. Η έντονη αντιπαράθεση Ελλάδας και Τουρκίας είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα τη σκλήρυνση της στάσης του ενός προς τον άλλο και την αντιπαραθετική διαχείριση των ζητημάτων ταυτότητας. Αποτέλεσμα αυτού του κλίματος ήταν να συλλαμβάνονται στο χώρο της Θράκης όσοι εξωθούσαν τους Μουσουλμάνους σε ανυπακοή και να γίνονται εισηγήσεις για τη λήψη καταπιεστικών μέτρων προς τη μειονότητα ως αντίποινα απέναντι στην τουρκική στάση προς την ελληνική κοινότητα της Τουρκίας[63]

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 η τουρκική πολιτική στράφηκε σε σημαντικό βαθμό και προς τους Πομάκους. Η πολιτική του προσεταιρισμού της συγκεκριμένης ομάδας περιλάμβανε υποτροφίες, ενισχύσεις και συντάξεις προς παλαιούς εκπαιδευτικούς καθώς και παροχή ευκαιριών εκπαιδευτικής και επαγγελματικής ανέλιξης. Οι παροχές αυτές ήταν μια δυνατότητα για εκείνους που δεν έβλεπαν την ανάπτυξη της τουρκικής πολιτικής ως υπονομευτική της ταυτότητάς τους, να ξεφύγουν από την απομόνωση και να ξεκινήσουν μια διαφορετική και καλύτερη ζωή με κάποιο κόστος[64].Σημαντικό είναι επίσης να επισημανθεί ότι η ελληνική πολιτική για τους Πομάκους δεν είχε κάποια σταθερά χαρακτηριστικά[65]. Από τη μια καταβλήθηκε προσπάθεια με ορισμένες κινήσεις και παροχές μικρής έκτασης (υποτροφίες, ενίσχυση ελληνομάθειας, ιεροσπουδαστηρίων κ.ά.) να ενισχυθούν τα φιλικά αισθήματα της ομάδας αυτής προς την ελληνική διοίκηση και να διαχωριστεί από το τουρκόφωνο τμήμα της μειονότητας [66]. Η έλλειψη συνεπούς υποστήριξης προς την επιλεγείσα πομακική πολιτική και οι δυσκολίες που δημιουργούσε η λειτουργία της απαγορευμένης ζώνης τους έσπρωχνε προς την τουρκική πλευρά,[67] παρά το γεγονός ότι οι βασικοί εισηγητές της γενικότερης μειονοτικής πολιτικής και της πομακικής πολιτικής, Παπαευγενίου και Μηναΐδης, πρότειναν σταθερά την ενίσχυση των δεσμών

[62] V. Aarbakke, ό.π., σ.101, Αλ. Αλεξανδρής, ό.π., σ.516-518.
[63] Γ. Μαυρομμάτης, ό.π., σ.134-135.
[64] ΓΑΚ / ΑΝΚ/ ΑΣΓΜΣ/Φακ.10, Συντονιστικόν Συμβούλιον Θράκης, Συνεδρίασις 41η, 29.10.1965.
[65] Για μια τεκμηριωμένη αξιολόγηση της ελληνικής πολιτικής βλέπε Τάσος Κωστόπουλος, *Το Μακεδονικό της Θράκης. Κρατικοί Σχεδιασμοί για του Πομάκους (1956-2008*), ό.π., σ.53-105.
[66] ΓΑΚ / ΑΝΚ / ΑΣΓΜΣ/ Φακ.10, Συντονιστικόν Συμβούλιον Θράκης, Συνεδρίασις 41η , 29.10.1965.
[67] Σ. Τρουμπέτα, ό.π., σ.44-45.

με τη συγκεκριμένη ομάδα στην πράξη[68]. Η πολιτική αυτή εντάθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, αν και τα μηνύματα δε φαίνονταν αισιόδοξα για την έκβαση της προσπάθειας . Στην πράξη έβλεπαν ότι οι δεσμοί που είχαν διαμορφωθεί στη βάση της κοινής θρησκείας και της κοινής μειονοτικής κατάστασης επεκτείνονταν και στη γλώσσα, ενώ οι Πομάκοι δεν κινούνταν ώστε να διαχωριστούν από τους υπόλοιπους μειονοτικούς. Οι επικεφαλής της συγκεκριμένης ομάδας επέλεγαν την ένταξή τους στο τουρκόφωνο τμήμα της μειονότητας, ώστε να διαδραματίσουν έναν γενικότερο ρόλο στα ζητήματα της μειονότητας και ουδέποτε κινήθηκαν με στόχο να δώσουν υπόσταση στη δική τους ιδιαίτερη κουλτούρα[69] .

Η οριστική διατάραξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων, μετά τις απελάσεις των Ελλήνων πολιτών από την Τουρκία και μετά την κρίση στο Κυπριακό ζήτημα, είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω μορφοποίηση της πολιτικής Ελλάδας και Τουρκίας στα ζητήματα ταυτότητας. Για την Τουρκία η εξέλιξη αυτή σήμανε την απόδοση μεγαλύτερης έμφασης στην καλλιέργεια της τουρκικής ταυτότητας, ενώ για την Ελλάδα πιο συντονισμένη προσπάθεια για την απόρριψή της[70]. Η προσέγγιση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη δίωξη εκπαιδευτικών για φιλοτουρκικές πολιτικές.

Οι αντιτουρκικές πολιτικές σχηματοποιήθηκαν ακόμη περισσότερο μετά από την εγκαθίδρυση της δικτατορίας της 21ης Απριλίου. Για ορισμένους κρατικούς παράγοντες η κατάληψη της εξουσίας από τη δικτατορία των Συνταγματαρχών υπήρξε μια χρυσή ευκαιρία για «τακτοποίηση» των πραγμάτων με την έννοια ότι έπαυε πια να υφίσταται η έννοια του πολιτικού κόστους. Η ρητορική και η πολιτική της δικτατορίας απέκλειε πια τους μειονοτικούς από τις προτεραιότητες του κράτους και οι μειονοτικοί δεν είχαν θέση στο σχεδιασμό του. Η πίεση προς αυτούς πήρε συγκεκριμένο χαρακτήρα μέσα από πρακτικές, οι οποίες είχαν στόχο να καταστήσουν πιο δύσκολη τη ζωή των μουσουλμάνων: Μη έκδοση αδειών για ανέγερση ή επισκευή σπιτιού, προσκόμματα στην έκδοση άδειας λειτουργίας καταστημάτων , μη χορήγηση αδειών οδήγησης και τρακτέρ κ.ά. : Αυτά τα μέτρα , τα οποία είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή της μειονότητας, φαίνεται πως είχαν ως στόχο να οδηγήσουν προς τη

[68] ΓΑΚ/ΑΝΚ/ΑΔΘΤΞΜΣ/Φακ.95, Έκθεσις Αθ. Παπαευγενίου … 29.11.1955
[69] Κ. Τσιούμης, *Οι Πομάκοι στο Ελληνικό Κράτος*, Προμηθεύς, Θεσσαλονίκη 1997, σ.68-69, 108-110.
[70] Ενδεικτικά βλέπε ΓΑΚ/ ΑΝΚ/ ΑΣΓΜΣ/ Φακ.10, Συντονιστικόν Συμβούλιον Θράκης, Συνεδρίασις 35η , 23.7.1964.

μετανάστευση μουσουλμάνους, οι οποίοι ήταν φίλα προσκείμενοι προς την Τουρκία[71]. Εύλογο ήταν ότι η δυσφορία, η οποία δημιουργούνταν από τέτοιες πρακτικές, θα λειτουργούσε υπέρ του αυτοπροσδιορισμού προς την τουρκική ταυτότητα[72]. Η Τουρκική Διπλωματία και οι σύμμαχοί της στη Θράκη αξιοποίησαν αυτή τη στάση, ώστε να ενισχύσουν περισσότερο το ρόλο τους ως προστατών και συμπαραστατών της μουσουλμανικής μειονότητας[73].

Κατά την περίοδο αυτή λήφθηκαν πρωτοβουλίες με σκοπό τη μείωση του τουρκικού ελέγχου στη μειονότητα. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν η προσπάθεια περαιτέρω περιορισμού του έργου των μετακλητών, ο συστηματικότερος έλεγχος των μουσουλμάνων δασκάλων μέσω των κρατικών δασκάλων της ελληνικής γλώσσας[74] και η προσπάθεια ελέγχου της παραγωγής των μειονοτικών δασκάλων μέσω της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας της Θεσσαλονίκης. Η μειονοτική πολιτική κατά την πρώτη φάση της δικτατορίας υπήρξε κυρίως εθνική πολιτική χωρίς όμως τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, διότι κυρίως δυσφορία δημιουργούσε[75] . Με αυτά τα δεδομένα δεν είναι περίεργο ότι τονώθηκε το τουρκικό εθνικό αίσθημα σημαντικού τμήματος των μειονοτικών και συνεχίστηκε με μεγαλύτερη ένταση η προσπάθεια αφομοίωσης των Πομάκων στον τουρκόφωνο κορμό της μειονότητας[76] . Απότοκο μιας εθνοκεντρικής και συγκεντρωτικής λογικής υπήρξε άλλωστέ και το Ν.Δ.1109/1972, το οποίο προχώρησε σε περαιτέρω εκχώρηση αρμοδιοτήτων για την άσκηση της μειονοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο[77]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η

---

[71] Σ. Τρουμπέτα, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης: Η περίπτωση των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Κριτική, Αθήνα 2001, σ.48-49.

[72] Γ. Νοταράς , «Η ανομοιομορφία του πληθυσμού» σε Ακαδημία Αθηνών, *Η Ανάπτυξη της Θράκης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, σ.51-52.

[73] V. Aarbakke, ό.π., σ.182.

[74] Γ. Μαυρομμάτης, *Εθνικισμός και Ιστορία Εκπαιδευτικής Πολιτικής*…., ό.π., σ.138-140, Χρ. Ηλιάδης, *Η εθνική ταυτότητα της μουσουλμανικής μειονότητας και η Εκπαιδευτική Πολιτική. Μελέτη Αρχειακών Πηγών 1945-1967*, Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2004, σ.54-55 και 62-64.

[75] Λ. Μπαλτσιώτης, «Ελληνική Διοίκηση και Μειονοτική Εκπαίδευση στην ελληνική Θράκη», σε Κ.Τσιτσελίκης-Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Το Μειονοτικό Φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των Κοινωνικών Επιστημών*, Κριτική, Αθήνα 1997, σ.325-326,341-342, Γ. Μαυρομμάτης, Εθνικισμός και Ιστορία Εκπαιδευτικής Πολιτικής.., ό.π., σ.140, H. Poulton, "Changing Notions of National Identity…", ό.π., σ.86.

[76] Π. Φωτέας, «Οι Πομάκοι της Δυτικής Θράκης. Μικρή συμβολή σ' ένα μεγάλο θέμα», Ζυγός, τ.32/1977, σ.71, Κ. Τσιούμης, *Οι Πομάκοι στο Ελληνικό Κράτος*..., ο.π., σ.113-115, Σ. Τρουμπέτα, Κατασκευάζοντας Ταυτότητες…, σ.48-50, Αλ. Αλεξανδρής, «Το Μειονοτικό Ζήτημα 1954-1987» , σε Α.Αλεξανδρή , Θ. Βερέμη κ.ά, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα 1988, σ.524-526.

[77] Λ. Μπαλτσιώτης, «Ελληνική Διοίκηση και Μειονοτική Εκπαίδευση στη Θράκη…», ό.π., σ.326, Γ.Μαυρομμάτης, ό.π., σ.145-146, Κ. Τσιούμης, *Λεπτές Ισορροπίες. Μειονοτικά Ζητήματα και Εκπαίδευση Γλωσσικών Μειονοτήτων στη Μεταπολεμική Ελλάδα* , Αντ. Σταμούλης, σ.151-153.

καθόλου περίεργη για τη συγκεκριμένη περίπτωση αντίφαση, ότι η ίδια κυβέρνηση που προσπάθησε να ελέγξει τις δραστηριότητες του Τουρκικού Διπλωματικού Μηχανισμού, είναι εκείνη η οποία αποδέχθηκε την τουρκική ως μοναδική μειονοτική γλώσσα για την εκπαίδευση των μικρών μουσουλμάνων[78]. Η επιλογή αυτή σε συνδυασμό με τις περιορισμένες πρωτοβουλίες σε ό,τι αφορά την ενσωμάτωση της μουσουλμανικής μειονότητας συνέβαλε στην παραπέρα διάδοση της τουρκικής ιδεολογίας. Έτσι κι αλλιώς η τουρκική πλευρά ανέπτυξε όλους εκείνους τους μηχανισμούς, ώστε να πετύχει στο έργο της εμπέδωσης της τουρκικής ταυτότητας (τύπος, θρησκεία, σύλλογοι, εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών, διαπροσωπικές και πελατειακές σχέσεις, στην ανάγκη ακόμη και κινδυνολογία και απειλή αποτέλεσαν χρήσιμα εργαλεία για την επίτευξη του τελικού στόχου). Αν και δεν μπορεί να προσδιοριστεί με μεγάλη σαφήνεια το ποσοστό του μειονοτικού πληθυσμού , το οποίο είχε προσχωρήσει στην τουρκική εθνική ταυτότητα, έτσι όπως την οραματιζόταν ο τουρκικός εθνικισμός και ο διπλωματικός μηχανισμός που τον εξέφραζε, το βέβαιο είναι ότι οι ελληνικές επιλογές και παραλείψεις συνέβαλαν καίρια στη συνεχή ψυχική απομάκρυνση των μουσουλμάνων της Ελλάδας από το κράτος στο οποίο κατοικούσαν, στοιχείο το οποίο έγινε ακόμη πιο σαφές μετά το 1974[79].

[78] Ν. Παναγιωτίδης, *Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση*, ό.π., σ.199.
[79] Γ. Μαυρομμάτης, ό.π., σ.147, Αλ. Αλεξανδρής, ό.π., σ.526-528.